

Elu on komöödia. Seda tuleb mängida tõsiselt.

Alexandre Kojève

1

Tema kohta räägiti juba pikemat aega igasuguseid asju. Mõned kinnitasid, et ta on sulgunud kloostrisse Athose mäel, et palvetada kivide ja sisalike seltsis, teised vandusid, et on näinud teda liikumas ühes Sotogrande villas ümbritsetuna parvest kokaiiniuimas modellidest. Kolmandad väitsid, et on leidnud tema jälgi Sharjah' lennuvälja lennurajalt, Donbassi miilitsastaabist või Muqdisho varemete vahelt.

Sestpeale kui Vadim Baranov Tsaari nõuniku kohalt erru oli läinud, polnud jutud tema kohta vaibunud, vaid hoopis hoogu juurde saanud. Niimoodi vahel juhtub. Enamiku võimumeeste aupaiste lähtub nende ametikohast. Niipea kui nad oma positsiooni kaotavad, oleks nagu juhe seinast välja tõmmatud. Nad jooksevad õhust tühjaks nagu nukud lõbustuspargi väravas. Kui nendega tänaval kokku juhtuda, ei saa kuidagi aru, kuidas säärane tüüp võis nii palju kirgi kütta.

Baranov kuulus aga teistsugusesse tõugu. Isegi kui ma ei osanud öelda, millisesse. Fotodelt paistis ta massiivse kehaehitusega, kuigi mitte atleetliku mehena, kes kandis peaaegu alati tumedaid värvitoone ja veidi liiga avaraid ülikondi. Tal oli täiesti silmatorkamatu, võib-olla pisut lapselik nägu, kahvatu jume, mustad väga sirged juuksed ja soeng nagu leeripoisil. Ühe ametliku kohtumise vaheajal tehtud videos võis teda isegi naeremas näha – haruldane asi Venemaal, kus tühipaljast naeratustki

peetakse kohtluse tunnuseks. Tõtt-öelda jättis ta mulje, et ei pööra oma välimusele vähimatki tähelepanu. Mis on kummaline, kui võtta arvesse, et tema amet just selles seisneski, et seada peeglid ringikujuliselt, nii et ühestainsast väikesest välgatusest tekiks terve võlumaailm.

Baranov liikus läbi elu ümbritsetuna saladustest. Ainuke enam-vähem kindel asi oli tema mõju Tsaarile. Nende viieteistkümne aasta jooksul, mis ta oli veetnud Tsaari teenistuses, oli ta andnud otsustava panuse tema võimu kindlustamisse.

Teda nimetati Kremli võluriks, uueks Rasputiniks. Tol ajal polnud tal kindlalt määratletud rolli. Ta ilmutas end presidendi kantseleis, kui seal võimu üle hakati andma. Mitte sekretärid ei andnud talle teada. Võib-olla kutsus Tsaar isiklikult ta otseliinil kohale. Või tabas ta ise ära õige hetke tänu oma imevõimetele, millest kõik rääkisid, ilma et keegi osanuks täpselt öelda, milles need seisnesid. Mõnikord ühines nendega veel keegi. Mõni populaarne minister või riigiettevõtte boss. Aga kuna Moskvas ei ütle mitte keegi mitte kunagi mitte midagi – põhimõtteliselt ja juba sajandeid –, siis ei suutnud isegi nende juhuslike tunnistajate kohalolu heita valgust Tsaari ja tema nõuniku õistele ettevõtmistele. Vahel saadi siiski teada nende tagajärgedest. Ühel hommikul ärgates kuulis Venemaa, et vahistatud on riigi kõige tuntum ja rikkam ärimees, kapitalistliku süsteemi enese sümbol. Üks teine kord olid kõik Venemaa Föderatsiooni vabariikide rahva valitud presidendid tagandatud. Nüüdsest nimetab neid ametisse ainult Tsaar ja ei keegi muu, olid hommiku esimesed uudised kuulutanud poolunes kodanikele. Aga enamikul juhtudel jäid nende magamata ööde viljad nähtamatuks. Alles aastaid hiljem täheldati muutusi, mis tundusid siis juba täiesti loomulikud, kuigi olid tegelikult pisiasjadeni läbi mõeldud tegevuse tulemus.

Tol ajal oli Baranov väga diskreetne, näha teda kusagil polnud ja mõte intervjuusid anda ei tulnud talle pähegi. Siiski oli tal üks omapära. Aeg-ajalt ta kirjutas, kas väikese essee, mille avaldas mõnes nurgataguses sõltumatus ajakirjas, või siis uurimuse sõjalisest strateegiast, mis oli suunatud armee tippudele; vahel isegi mõne jutukese, milles ilmutas parimate vene traditsioonide kohast paradoksitaju. Ta ei avaldanud neid tekste kunagi oma nime all, kuid puistas need täis vihjeid, mis pidid aitama tõlgendada seda uut maailma, Kremli unetute ööde vaimusünnitist. Vähemasti uskusid seda Moskva õukondlased ja välismaised kantseleid, kes kõik võistlesid omavahel, et olla Baranovi hämarate vormelite esimesed dešifreerijad.

Pseudonüüm Nicolas Brandeis, mille taha ta end neil puhkudel peitis, suurendas segadust veelgi. Kõige agaramad tundsid selles nimes ära ühe Joseph Rothi teisejärgulise romaani vähetähtsa tegelase. Tatarlase, kes ilmus nagu *deus ex machina* loo otsustavatel hetkedel, et kohe jälle haihtuda. „Millegi vallutamine, mis iganes see ka poleks, ei nõua mingit jõudu,” ütles ta, „kõik on pehkinud ja annab järele; aga lödvendada haaret, osata asjadel minna lasta, vaat see on see, mis loeb.” Ja nii, nagu Rothi romaani tegelased püüdsid saada sotti tatarlase tegemistest, mille edu pandiks oli tema uskumatu ükskõiksus, nii jahtisid Kremli võimukandjad ja nende kaaskond vähimatki vihjet, mis võinuks heita valgust Baranovi mõtetele ja sealtkaudu Tsaari kavatsustele. See üritus oli aga seda lootusetum, et Kremli võlur oli veendunud, et progressi alus on plagiaat: seetõttu ei saanud mitte keegi kunagi aru, kas ta kuulutab omaenda ideid või mängib kellegi teise omadega.

Selle mõistatuse apoteoos leidis aset ühel talveõhtul, kui luksuslimusiinide katkematu rivi voolas sireenide ja ihukaitsekorteeži

saatel ühe väikese avangardteatri poole, kus mängiti ühevaatuselist näidendit, mille autoriks oli märgitud Nicolas Brandeis. Seal võis näha pankureid, naftamagnaate, ministreid ja FSB kindraleid, kes seisis koos oma safiire ja rubiine täis riputatud armukestega sabas, et vajuda siis muhklikusse tooli saalis, mille olemasolust neil seni aimugi ei olnud, ja saada osa vaatamängust, mis irvitas otsast lõpuni pankurite, naftamagnaatide, ministrite ja FSB kindralite isiklike kiiksude ja kultuuriliste pretensioonide üle. „Tsiiviliseeritud maal puhkeks kodusõda,” väitis näidendi kangelane ühel hetkel, „aga meil ei ole kodanikke, nii et meil on tegu lakeide sõjaga. See pole küll halvem kui kodusõda, aga pisut vastikum, närusem.” Sel õhtul polnud Baranovit saalis näha, aga ettevaatuse mõttes plaksutasid pankurid ja ministrid nii mis jõudsid: mõned oletasid, et autor jälgib parterit läbi tillukese illuminaatori loožist paremat kätt.

Ometi polnud isegi need veidi lapsikud lõbustused suutnud hajutada Baranovi tülpimust. Ühel hetkel oli see väike hulk inimesi, kellel õnnestus temaga kokku puutuda, hakanud leidma, et tema huumor muutub aina mustemaks. Räägiti, et ta on mures, väsinud. Et ta mõtted on mujal. Et ta oli liiga vara startinud ja on nüüd tüdinud. Eelkõige iseendast. Ja Tsaarist. Kes seevastu ei ole kunagi tüdinud. Ja kes saab väga hästi aru. Ja on hakanud teda vihkama. Misasja? Tänu minule oled sa siin, kus sa oled, ja sa julged igavleda? Kunagi ei tohi alahinnata poliitiliste suhete sentimentaalset olemust.

Kuni ühel päeval oli Baranov kadunud. Lühike noot Kremlist andis teada Vene Föderatsiooni presidendi poliitilise nõuniku erruminekust. Temast ei jäänud ainsatki jälge peale puhutiste väidetavate väljajilmumiste maailma eri paigus, millele polnud aga vähimatki tõestust.

Kui ma mõned aastad hiljem Moskvasse jõudsin, lehvits mälestus Baranovist õhus nagu mõjukast kehast lahti kistud ebamäärane vari, mis võis ilmutada end kord siin, kord seal, mil iganes tundus vajalik olevat teda meenutada, et seletada mõnd Kremli eriliselt hämarat meedet. Ja kuna Moskva, see uue ajastu dešifreerimatu pealinn – ajastu, mida mitte keegi ei osanud õieti piiritleda –, oli leidnud end ootamatul kombel eeslavalt, olid endisel Kremli võluril omad eksegeedid isegi meie, välismaalaste hulgas. Üks BBC ajakirjanik oli teinud dokumentaalfilmi, milles omistas Baranovile vastutuse avangardteatri hookeuspookuste importimise eest poliitikasse. Üks tema kolleegidest oli kirjutanud raamatu, milles kirjeldas teda kui silmamoondajat, kes manab ainsa sõrmenipsuga esile või kaotab ära isikuid ja parteisid. Üks professor oli pühendanud talle monograafia „Vadim Baranov ja *Fake Democracy* leiutamine”. Kõik esitasid küsimusi tema viimaste tegemiste kohta. Kas tal on ikka veel mõju Tsaari üle? Millist rolli oli ta mänginud sõjas Ukraina vastu? Ja milline oli olnud tema panus propagandastrateegia väljatöötamisse, mis oli avaldanud sedavõrd ootamatut mõju planeedi geopoliitilisele tasakaalule?

Mina isiklikult jälgisin kõiki neid mõttemänge veidi eemalt. Elavad on mind alati vähem huvitanud kui surnud. Ma tundsin end maailmas eksinuna kuni hetkeni, mil avastasin, et võin veeta enamuse ajast surnute seltsis, selle asemel et jännata oma kaasaegsetega. Mistõttu nii tookord Moskvas kui ka igal pool mujal külastasin ma eelkõige raamatukogusid ja arhiive, paari restorani ja ühte kohvikut, mille ettekandjad harjusid vähehaaval minu üksildase kohalviibimisega. Ma lehitsesin vanu raamatuid, jalutasin kahvatus talvevalguses ja sündisin igal hilisel

pärastlõunal uuesti Seleznevskaja tänava sauna aurudes. Kuni üks Kitai-Gorodi väike baar sulges öhtul suuremeelselt minu selja taga puhkuse ja unustuse ukсед. Peaaegu kõikjal, kuhu ma läksin, saatis mind üks imetabane vaim, kelles ma olin ära tundnud oma potentsiaalse liitlase mõningates mõttekäikudes, millele mulle meeldis anduda.

Jevgeni Zamjatin oli justkui kõige tavalisem 20. sajandi alguse kirjanik, sündinud ühes mustlaste ja hobusevaraste külas, arreteeritud ning tsaarivõimu poolt 1905. aasta revolutsioonis osalemise pärast pagendusse saadetud. Lisaks sellele, et ta oli hinnatud autor, oli ta olnud ka laevandusinsener Inglismaal, kus oli ehitanud jäälõhkujaid. Naasnud 1918. aastal Venemaale, et osaleda bolševistlikus revolutsioonis, oli Zamjatin aga kiiresti aru saanud, et mitte töölisklass pole see, kelle paradiisi ehitamine parasjagu päevakorras on. Siis oli ta hakanud kirjutama romaani „Meie”. Ja seal oli sündinud midagi uskumatut, midagi, mis heidab valgust sellele, mida mõtlevad füüsikud oma hüpoteesiga paralleelsete universumite üheaegsest olemasolust.

1922. aastal oli Zamjatin lakanud olemast lihtne kirjatsura ja saanud ajamasinaks. Ise ta uskus, et kirjutab teravat kriitikat parajasti üles ehitatava nõukogude režiimi pihta. Ka tema tsensurid olid asja just niimoodi näinud ja keelanud seetõttu teose avaldamise. Aga tegelikult ei hõlmanud Zamjatini kriitika ainult seda. Ilma sellest endalegi aru andmata oli ta astunud üle terve sajandi ja pöördunud otse meie aja poole. „Meie” räägib ühiskonnast, mida valitseb loogika; kõik asjad on muudetud arvudeks ja iga indiviidi elu on reguleeritud vähimateski üksikasjades, et tagada maksimaalne tõhustus. Kõigutamatu, kuid mugav diktatuur, mis lubab kellel tahes toota ühe tunniga kolm sonaati lihtsalt ühte nuppu vajutades ja kus sugudevahelisi suhteid reguleerib

automaatne mehhanism, mis valib välja kõige sobivamad partnerid ja lubab siis paarituda kõigiga neist. Zamjatini maailmas on kõik läbipaistev, isegi tänav, kus kunstiteoseks kujundatud membraan registreerib jalkakäijate kõnelusi. Mõistagi peab sellises paigas ka hääletamine olema avalik. „Räägitakse, et muistsete valimised olevat toimunud kuidagi salaja, nad olevat varjanud end kui vargad,” kuulutab ühel hetkel peategelane D-503. „Millega oli vaja kogu seda salapära – pole seniajani lõplikult välja selgitatud [---]. Meil pole aga midagi varjata ega häbeneda: meie pühitseme valimisi avalikult, ausalt, keset päeva. Ma näen, kuidas kõik hääletavad Heategija poolt; kõik näevad, kuidas hääletan Heategija poolt mina [---].”*

Sestpeale kui ma ta avastasin, sai Zamjatinist minu maania. Mulle tundus, et tema teos koondab kõiki meie aja küsimusi. „Meie” ei kirjeldanud ainult Nõukogude Liitu, see rääkis eelkõige algoritmide siledast, konarusteta maailmast, loomisel olevast globaalsest maatriksist ja meie primitiivse aju masendavast mahajäämusest selle kõrval. Zamjatin oli oraakel; ta ei võtnud sihikule mitte ainult Stalinit, vaid pani paika ka kõik tulevased diktaatorid, nii Silicon Valley oligarhid kui ka Hiina ainupartei mandariinid. Tema raamat oli viimne relv digitaalse mesilastaru vastu, mis valmistus katma kogu planeeti, ja minu ülesanne oli see relv välja kaevata ja õigele sihtmärgile suunata. Kuid probleem oli paraku selles, et minu käsutuses olevad vahendid polnud just seda sorti, et suutnuks Mark Zuckerbergi või Xi Jinpingi hirmust värisema panna. Tuues ettekäändeks, et pärast Stalini käest pääsemist lõpetas Zamjatin oma elupäevad Pariisis, olin ma suutnud veenda oma ülikooli finantseerima temast uurimuse kirjutamist. Üks kirjastus oli ilmutanud leiget huvi „Meie” taasavaldamise vastu

* Tõlkinud Maiga Varik.

ja üks mu dokiproductsendist sõber ei välistanud, et sellest võiks midagi teha. „Katsu leida materjali, kui sa Moskvast oled,” oli ta mulle öelnud, mekkides ühes 9. linnajao baaris Negronit.

Siiski kallutas mind kohe Moskvasse saabumisest peale mu missioonist kõrvale avastus, et see halastamatu linn on võimeline pakkuma ka omamoodi delikaatseid rõõme, nagu ma kogesin iga päev, kui seiklesin Petrovka ja Arbati väikestel jäätunud tänavatel. Läbitungimatutest stalinistlikest fassaadidest hoovav süngus hajus bojaaride vanade eluasemete kahvatus helgis ja lumi, mille mustade sedaanide lõppematu rivi poriks oli muutnud, helendas kogu oma puhtuses hoovides ja väikestes peidetud aedades, mis pajatasid sosinal lugusid möödunud aegadest.

Need erinevad ajad, Zamjatini kahekümnendad ja „Meie” tulevikudüstoopia, Stalini haavaarmid linnal ja revolutsioonieelse Moskva tunduvalt armastusväärsemad jäljed ristusid minus, tekitades mingi nihke, mis oligi tol ajal minu normaalseks olemisviisiks. Siiski polnud ma päris ükskõikne ka enda ümber toimuva vastu. Ma olin küll loobunud ajalehtede lugemisest, aga sotsiaalvõrgustikud rahuldasiid minu vähese infoajaduse rohkem kui küllaga.

Venemaiste profiilide seas, mida ma jälgisin, oli kellegi Nicolas Brandeisi oma. Tõenäoliselt oli tegu pigem kuskil Kaasani kööktoas kükitava üliõpilase kui Kremli võluriga, kuid mingi kahtluseiva sundis mind teda lugema. Venemaal ei tea ju keegi midagi, sellega tuli kas leppida või minema minna. See polnud kuigi aeganõudev, sest Brandeis avaldas vaid ühe lause iga kümne päeva või paari nädala tagant, ei kommenteerinud kunagi päevakajalisi sündmusi, parafraaseeris lõike kirjandusteostest, tsiteeris laulusalme või viitas Paris Review’le – mis kõik rääkis hüpoteesi kasuks Kaasani üliõpilasest.

„Paradiisis on kõik lubatud, välja arvatud uudishimu.”

„Kui su sõber on surnud, ära mata teda maha. Hoia veidi eemale ja oota. Raisakotkad saabuvad ja sa leiad hulga uusi sõpru.”

„Maailmas pole midagi kurvemat kui näha, kuidas terve ja tugeva perekonna hävitab lihtlabane rumalus. Näiteks hundikari.”

Noormehel oli veidi tume vaimulaad, aga kohalikku atmosfääri sobitus see päris kenasti.

Ühel õhtul, selle asemel et seada sammud oma tavalise baari poole, jäin ma koju raamatut lugema. Ma olin üürinud kaks ülemise korruse tuba ilusas 1950. aastate majas, mille olid ehitanud saksa sõjavangid ja mis oli üks moskvalaste staatusesümboleist: võimsus ja kodanlik mugavus üheskoos, rajatuna, nagu sel maal ikka, rõhumise tugevale vundamendile. Linna oranžikat kuma akna taga varjutasid närvilise lumesaju piitsahoovid. Korteri valitses tohuvabohu, mida ma kaldun tekitama kõikjal: raamatukuhjad, kiirtoidukarbid ja poolikud veinipudelid. Marlene Dietrichi hääl lisas atmosfäärile dekadentliku nüansi, tugevdades veelgi nihestatusetunnet, mis oli sel ajal minu naudingute peamiseks allikaks.

Ma olin hüljanud Zamjatini ühe Nabokovi jutustuse kasuks, aga Nabokov uinutas mind tasapisi nagu ikka: see Montreux Palace'i püsielanik on minu maitse jaoks alati olnud liiga rafineeritud. Ilma et oleksin seda endale teadvustanud, lahkus mu pilk iga paari minuti tagant, otsekui tuge otsides raamatult ja langes vältimatult tolele õnnetule riistapuule, tahvelarvutile. Ja äkki ilmus sinna, päevakajalise protestikisa ja koaalapiltide vahele järgmine tekst: „Muidu me elame oma läbipaistvate, otsekui sädelevast õhust kootud seinte vahel alati nähtaval, valgus voogab meie ümber lakkamatult. Meil ei ole midagi üksteise eest varjata. Zamjatin”. Selle nägemine oma ajajoonel mõjus mulle nagu

vasarahoop. Peaaegu automaatselt vastasin ma Brandeisi säutsule järgmise lausega „Meiest”: „Pealegi hõlbustab see Hoidjate ränka ja ülevat tööd. Mine tea ju, mis kõik võiks muidu juhtuda.”

Siis viskasin ma tahvli teise toanurka ja sundisin end uuesti lugemisse süvenema. Aga järgmisel hommikul, kui ma selle diivanipatjade alt välja tirisin, informeeris too pörgumasin mind kättemaksuks uuest sõnumist. „Ma ei teadnudki, et Prantsusmaal loetakse veel Z-d.” Brandeis oli kirjutanud mulle kell kolm öösel. Ma vastasin pikemalt mõtlemata: „Z on meie ajajärgu varjatud valitseja.” Selle peale ilmus küsimus: „Kauaks te Moskvasse jääte?”

Hetk kõhklemist: kuidas teadis see noor tudeng minu liikumistest? Kuid siis taipasin, et mõningate mu viimaste nädalate säutsude põhjal ja ehk pisut ka ridade vahelt lugedes võis aru saada, kus ma parasjagu viibin. Ma vastasin, et ma ei tea veel täpselt, ja läksin välja, jäätunud linna, täitma oma üksildase eksistentsi igapäevaseid rituaale. Tagasi tulles ootas mind uus sõnum. „Kui Z teid ikka veel huvitab, on mul teile midagi näidata.”

Miks ka mitte? Mul polnud ju midagi kaotada. Halvimal juhul tutvun ma kirglikust kirjandushuvilisest üliõpilasega. Aeg-ajalt küll veidi morbiidsega, aga seda häda aitab paar klaasi vodkat tavaliselt leevendada.